

ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДЕПОРТОВАНИХ ГРОМАДЯН

У статті висвітлюється роль збірок документів і матеріалів нормативно-правового характеру у визначенні порядку та особливостей перебігу процесу реабілітації депортованих громадян.

Досліджуються нормативно-правові матеріали центральних партійно-державних органів, документи, що визначають порядок відшкодування збитку, заподіяного жертвам політичних репресій, акти про репресії і реабілітацію народів та механізм ухвалення рішень стосовно перегляду результатів судових процесів і колективних справ, категорії спецпоселенців та репресованих народів.

Особливої уваги потребують видання, які спрямовані на збереження історичної пам'яті, вивчення трагічних подій в історії народів України та добірки з позицію українських, російських та міжнародних правозахисних організацій щодо протидії процесам повернення депортованих на батьківщину.

Ключові слова: депортація, реабілітація, збірники документів, нормативно-правові акти, політичні репресії, дослідження.

Особливу базу джерельного дослідження проблем реабілітації становлять збірки документів і матеріалів нормативно-правового характеру, які були опубліковані в Україні та Росії наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Одним з перших був підготовлений комісією Верховної Ради Російської Федерації в 1993 р. «Збірник законодавчих і нормативних актів про репресії та реабілітацію жертв політичних репресій». Він містить нормативно-правову базу по проведенню реабілітації у 1950-1990-х рр. [1].

У 1997 р. Верховний суд України підготував збірник «Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика», який містить нормативні акти з питань репресій і реабілітації засуджених – законодавчі акти, відомчі роз'яснення, на яких ґрунтувалася внутрішня політика радянської держави. Здебільшого збірник зібрав нормативно-правові матеріали центральних партійно-державних органів, які висвітлюють діяльність комісій з перегляду справ репресованих громадян, вирішення соціально-побутових проблем реабілітованих тощо [2].

У наступному році в збірнику «Реабілітація і відшкодування збитку, заподіяного жертвам політичних репресій незаконною конфіскацією майна: законодавчі і нормативні акти, рекомендації, бланки документів» були опубліковані основні нормативні акти (федеральні закони, постанови уряду Російської Федерації), що визначають порядок відшкодування збитку, заподіяного жертвам політичних репресій незаконною конфіскацією їх майна. Надані рекомендації з питань реабілітації і ведення справ про відшкодування збитку. Приведені документи, відповідно до яких надаються пільги і додаткові виплати жертвам політичних репресій. У збірці є зразки бланків, які можуть служити прикладами оформлення заяв, скарг і інших документів, використовуваних при реабілітації і вирішенні питань про повернення і відшкодування вартості конфіскованого майна [3].

У 1999 р., за участю Генеральної прокуратури РФ, опубліковано збірник законодавчих і нормативних актів про репресії і реабілітацію жертв політичних репресій, який оприлюднив акти СРСР і РФ про реабілітації, Укази Президента Росії

і інші постанови, прийняті в розвиток Закону РФ «Про реабілітацію жертв політичних репресій», законодавчі і нормативні акти про репресії і реабілітацію народів, нормативні акти про репресії селянства у вигляді направлення в заслання, висилку, на спецпоселення, матеріали про інші обмеження прав і свобод, нормативні акти про репресії відносно членів сім'ї репресованих, про відповідальності військовослужбовців, що попали в полон, осіб, що служили в німецькій армії [4].

У 2000 р. Н.Ф. Бугай у праці «Реабілітація народів Росії: збірник документів» представив документи державних органів влади про реабілітацію репресованих народів Росії в 20-і – 50-і роки. Видання включає також нормативну базу суб'єктів Російської Федерації [5].

У тому ж році побачив світ збірник нормативних актів «Методичні рекомендації і матеріали по відновленню прав жертв політичних репресій», у якому детально описаний порядок повернення, відшкодування вартості або виплати грошової компенсації за конфісковане майно, перераховані види пільг жертвам політичних репресій, надані визначення понять «репресія», «реабілітація», «жертва політичних репресій», зразки заяв про реабілітацію. У збірці опубліковані нормативно – правові акти з питань реабілітації, акти, регулюючі виконання репресивних заходів [6].

Документи Президії ЦК КПРС та інші матеріали були опубліковані в 2000 р. у трьохтомнику «Реабілітація: як це було». Цей збірник містить перелік реабілітаційних документів початку 1950-х років, показує механізм ухвалення рішень стосовно перегляду результатів судових процесів і колективних справ, категорії спецпоселенців та репресованих народів. По питаннях персональної реабілітації опубліковані записки і постанови про найбільш відомих партійних, державних і суспільних діячів, створено тематичну добірку документів. Хронологічні рамки книги (березень 1953 – лютий 1956) охоплюють період радянської історії після смерті диктатора і до XX з'їзду КПРС, на якому вперше був підданий засудженню «культ особи Сталіна» [7-9].

У збірнику «Реабілітація і відновлення прав жертв політичних репресій: збірник законодавчих актів і методичних матеріалів», опублікованого в 2001 р., містяться законодавчі акти РФ про реабілітацію, нормативні документи про порядок надання компенсацій і пільг жертвам політичних репресій, зразки типових звернень в компетентні органи [10].

Вивчення процесу реабілітації неможливо без детального ознайомлення з документальним масивом, на підставі якого проводилася депортація населення України. Так, у 2005 р. був опублікований документальний збірник «Сталінські депортації. 1928-1953», перша частина якого присвячена передвоєнним етнічним депортаціям (1928-1939), друга і третя – етнічним депортаціям військового часу (1939-1945), четверта – післявоєнним депортаціям (аж до смерті Сталіна). У додатки включені перелік всіх кампаній депортацій і операцій в СРСР, а також деякі сумнівні документи про депортації, імовірно сфальсифікованих в Третью рейху [11].

Збереження історичної пам'яті, вивчення трагічних подій в історії народів України, невідомих фактів державного терору радянської доби та увічнення паняті їх жертв, стало основним завданням Головної редколегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» та Українського інституту національної пам'яті. Проблеми депортації, реабілітації депортованих громадян відображенні в багатьох документальних добірках обласних редакційних колегій, зайнятих опрацюванням архівних матеріалів до загальноукраїнської серії книг «Реабілітовані історією». В другій половині 90-х рр. Донецька обласна редакційна колегія опублікувала п'ять збірників «Правда через роки» [12-16], а в 2001 р. виданий тематичний збірник «Свідчення минувшини: Мовою документів».

Позицію українських, російських та міжнародних правозахисних організацій та діяльність щодо протидії процесам повернення депортованих на батьківщину, з боку владних структур, оприлюднюють низку документальних збірників із реабілітації народів Криму. Так, до збірника «Кримські татари: шлях до повернення» увійшли документи та матеріали, що висвітлюють історію кримськотатарського національного руху в другій половині 1940-х на початку 1990-х років, розкривають форми і методи боротьби його активістів за повернення на батьківщину [17].

У третьому томі збірника «Так це було» зібрані відкриті на початку 1990-х рр. документи, спогади та нові факти, що викликають сумніви в бажанні властей вирішити проблеми постраждалих народів Криму [18].

У 1992 р. російські науковці у двотомній праці «Депортації народів СРСР (1930-і – 1950-і роки)», опублікували нормативні документи щодо санкціонування депортацій, ходу проведення операцій по виселенню народів, а також реабілітації депортованих народів, утому числі і з Кримського півострова [19; 20].

П'ятитомник «Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці», підготовлений за підтримки Державного комітету України у справах національностей та міграції, містить документальні та статистичні матеріали з реабілітації кримських татар та інших народів Криму [21-25].

Досліджуючи процес реабілітації депортованих національних меншин Криму, неможливо оминати колективні монографії «Кримські репатріанти: депортація, повернення і облаштування» [26] та «Кримські татари: проблеми репатріації» [27], які заснована на архівних документах, даних соціологічних досліджень, нормативно-правових актах органів державної влади, матеріалах періодичного друку. У них розглядаються основні етапи етнічної історії Криму, проблеми, пов'язані із здійсненням і наслідками депортації з Криму в 1941 і 1944 рр. німців, кримських татар, вірмен, болгар і греків, дається аналіз соціальних, демографічних, екологічних, політичних і ідеологічних проблем репатріації.

Отже, без оприлюднення архівних матеріалів, інформаційно-аналітичних документів щодо репресій та реабілітації неможливе об'єктивне відтворення реальних історичних подій, з'ясування умотивованості й масштабів репресій в Україні.

Список використаних джерел:

1. Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий / отв. за вып. Е.А. Зайцев. Москва : Республика, 1993. 224 с.
2. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / уклад.: В.Т. Маляренко, С.І. Овчинніков; під ред. В.Т. Маляренко; Верх. суд України. Київ : Юрінком, 1997. 461 с.
3. Реабилитация и возмещение ущерба, причиненного жертвам политических репрессий незаконной конфискацией имущества: Законодательные и нормативные акты, рекомендации, бланки документов / сост.: В.И. Битюцкий, И.Я. Строева ; Воронеж. ист.-просвет. обществ. орг. «Мемориал». Прогр. «Гражд. о-во». Воронеж, 1998. 147 с.
4. Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий : в 2 ч. / сост.: В.С. Кулагина, В.А. Шелапов ; под общ. ред. и с предисл. Г.Ф. Весновской; Генеральная прокуратура РФ. Курск : ГУИПП «Курск», 1999. Ч. 1. 510 с.
5. Реабилитация народов России : сб. док. / сост.: Н.Ф. Бугай и др. ; редкол.: Н.Ф. Бугай, В.А. Михайлов. Москва : ИНСАН, 2000. 448 с.
6. Методические рекомендации и материалы по восстановлению прав жертв политических репрессий / сост.: И. Зекцер, А. Суслов ; перм. обл. отд-ние междунар. ист.-просветит., правозащит. и благотвор. о-ва «Мемориал». Пермь : ИПК «Звезда», 2000. 128 с.
7. Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы : в 3 т. / под ред. А.Н. Яковлева ; сост.: А.Н. Артизов, Ю.В. Сигачев, В.Г. Хлопов, И.Н. Шевчук. Москва : МФД, 2000. Т. 1: Март 1953 – февраль 1956. 503 с.

8. Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы: в 3 т. / под ред. А.Н. Яковлева; сост.: А.Н. Артизов, Ю.В. Сигачев, В.Г. Хлопов, И.Н. Шевчук. Москва: МФД, 2003. Т. 2: Февраль 1956 – начало 80-х годов. 2003. 960 с.
9. Реабилитация: как это было. Документы Политбюро ЦК КПСС, stenogrammy заседаний Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имеющими место в период 30-40-х и начала 50-х гг. и другие материалы: в 3 т. / под ред. А.Н. Яковлева; сост.: А.Н. Артизов, Ю.В. Сигачев, В.Г. Хлопов, И.Н. Шевчук. Москва: МФД, 2000. Т. 1: Март 1953 – февраль 1956. 503 с.
10. Реабилитация и восстановление прав жертв политических репрессий: сборник законодательных актов и методических материалов / сост.: Н.А. Ольшанский, О.Н. Епанчина; О-во реабилитированных Новгород. обл., Комис. по восстановлению прав реабилитир. жертв полит. репрессий при Администрации Новгород. обл. Великий Новгород, 2001. 104 с.
11. Сталинские депортации. 1928-1953 / сост.: Н.Л. Поболь, П.М. Полян; под общ. ред. А.Н. Яковлева. Москва: МФД, Материк, 2005, 904 с. (Серия: Россия. XX век. Документы).
12. Правда через роки: статті, спогади, документи / упоряд. А.М. Сабіна; редкол.: А.П. Клюев (голова) та ін.; Донецька обл. редкол. тому «Реабілітовані історією». Донецьк: Либідь, 1995. Вип. 1. 128 с.
13. Правда через роки: статті, спогади, документи / упоряд. А.М. Сабіна; редкол.: В.І. Теличко (голова) та ін.; Донецька обл. редкол. тому «Реабілітовані історією». Донецьк: Вид-во КП Регіон, 1998. Вип. 2. 191 с.
14. Правда через роки: статті, спогади, документи / упоряд. А.М. Сабіна; редкол.: В.І. Теличко (голова) та ін.; Донецька обл. редкол. тому «Реабілітовані історією». Донецьк: Вид-во КП Регіон, 1999. Вип. 3. 174 с.
15. Правда через роки: Статті, спогади, документи / упоряд.: А.М. Сабіна, В.О. Шевченко; редкол.: О.М. Гурбич (голова) та ін.; Донецька обл. редкол. тому «Реабілітовані історією». Донецьк: Вид-во КП Регіон, 2000. Вип. 4. 197 с.
16. Правда через роки: статті, спогади, документи / упоряд.: А.М. Сабіна, В.О. Шевченко; редкол.: О.М. Гурбич (голова) та ін.; Донецька обл. редкол. тому «Реабілітовані історією». Донецьк: Вид-во КП Регіон, 2001. Вип. 5. 248 с.
17. Кримські татари: шлях до повернення. Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб: зб. док. та матеріалів. Ч. 1 / упоряд.: О.Г. Бажан, Ю.З. Данилюк, С.А. Кокін, О.А. Лошицький; Ін-т історії України НАНУ; Державний архів Служби безпеки України. Київ, 2004. 395 с.
18. Так это было: национальные репрессии в СССР 1919-1952 гг. Репрессированные народы сегодня: док., воспоминания, фольклор, публицистика, проза, поэзия, драматургия: в 3 т. Москва: Инсан, 1993. 348 с.
19. Депортации народов СССР (1930-е – 1950-е годы). Ч. 1: Документальные источники Центрального Государственного архива Октябрьской революции, высших органов государственной власти и органов государственного управления (ЦГАОР) СССР / сост. и предисл. О. Л. Милова. Материалы к сер.: Народы и культуры. Москва, 1992. 353 с.
20. Депортации народов СССР (1930-е – 1950-е годы). Ч. 2 Депортация немцев (сентябрь 1941 – февраль 1942 гг.) / сост. и предисл. О.Л. Милова. Материалы к сер.: Народы и культуры. Вып. 12. Москва, 1995. 248 с.
21. Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: зб. док. АРК (1941-1989) / упоряд.: Юрій Білуха (керівник) та ін. Київ: Абрис, 1999. 176 с.
22. Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: зб. док. АРК (1989-1999) / упоряд.: Юрій Білуха (керівник) та ін. Київ: Абрис, 1999. 416 с.
23. Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: стат. матеріали (1989-1999) / упоряд.: Юрій Білуха (керівник) та ін. Київ: Абрис, 2000. 200 с.
24. Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: матеріали засідань урядових комісій (1989-2000) / упоряд.: Юрій Білуха (керівник), та ін. Київ: Абрис, 2001. 300 с.
25. Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: зб. док. АРК (1989-2002) / упоряд.: Юрій Білуха (керівник) та ін. Київ: Абрис, 2003. 192 с.

26. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство / О.А. Габриелян, С.А. Ефимов, В.Г. Зарубин и др. Симферополь, 1998. 340 с.
27. Крымские татары: проблемы репатриации / РАН, Ин-т востоковедения ; отв. ред.: А.Р. Вятки, Э.С. Кульпин. Москва, 1997. 171 с.

The article highlights the role of collections of documents and regulatory-legal materials in determining the order and characteristics of the process of rehabilitation of deported citizens.

The legal documents of central party-state bodies, documents determining the procedure for compensation for damage caused to victims of political repressions, acts of repression and rehabilitation of peoples and the mechanism for making decisions regarding revision of the results of litigation and collective actions, categories of special settlers and repressed peoples are studied.

Special attention is needed to publications aimed at preserving historical memory, studying tragic events in the history of the peoples of Ukraine and collections from the standpoint of Ukrainian, Russian and international human rights organizations in counteracting the processes of returning deported to their homeland.

Key words: *deportation, rehabilitation, collections of documents, normative legal acts, political repressions, research.*

Отримано: 10.03.2018

УДК 930.2:[94:631.1.017.3«192»]

А. А. Лубчинський, м. Кам'янець-Подільський

ПЕРШОДЖЕРЕЛА У ВИВЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ІНДИВІДУАЛЬНИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ У ЧАСИ НЕПУ

Наукова студія покликана визначити головні першоджерела у вивченні діяльності індивідуальних селянських господарств у 20-х рр. ХХ ст. Важливим є огляд офіційних документів партійних та виконавчих органів влади, статистичних збірників. Особливої уваги заслуговує офіційне та приватне листування учасників подій. Джерельний характер носять статті періодичної преси, що показують особливості господарювання на селі, місце і роль індивідуального селянського господарства на фоні колективного розвитку кооперації та її видів у економічній структурі сільського господарства 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: *документ, джерело інформації, архів, статистика, індивідуальне селянське господарство, періодична преса, белетристика.*

В умовах сучасного реформування аграрного сектору України важливим постає питання вивчення досвіду перетворень у сільськогосподарській сфері в 20-х рр. ХХ ст. Опрацювання позитивних та негативних рис діяльності попередників можливе, насамперед, на основі першоджерел, документів майже столітньої давності.

Джерелом вивчення соціально-економічних змін в аграрному секторі України 20-х рр. ХХ ст. є архівні документи, різноманітна за своїм походженням правочинна документація, статистичні матеріали, спогади очевидців подій, дописи у періодичних виданнях того часу.

До них належать стенографічні звіти з'їздів і конференцій КП(б)У, пленумів її Центрального комітету 20-х років, у яких міститься значний фактичний матеріал, що має безпосереднє відношення до перспектив розвитку аграр-